

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ראובן סיוון

ועד הלשון העברית

תקופת התחייה בחיי עם ישראל, בחיי ארץ-ישראל ובחיי הלשון העברית וספרותה התחילה בשנות השמונים למאה ה-19 עם העלייה הראשונה של בני ביל"ו (ראשי תיבות: בית יעקב לכו ונלכה... ישעיה ב, ה) בימי ראשית היווסדה של התנועה הציונית, שנקראה אז 'חיבת ציון', וחבריה נקראו 'חובבי ציון'. באותה תקופה חל מפנה בתולדותינו, מפנה, שהתרחש לא בבת אחת, אבל רישומו ניכר כבר בתחילתו. לאט-לאט השתנו פני העם היהודי, פני הארץ, ארץ-ישראל, ופני הלשון העברית, לשון הקודש. העם היהודי התחיל לראות עין בעין את התגשמות כיסופיו לשוב לארץ אבותיו, לקבץ גלויותיו, לעלות לירושלים עיר הקודש ולחדש ימיו כקדם; ארץ-ישראל החלה להתנער לתחייה, חלוצים וחלוצות, בני העליות הראשונות, וגם אנשי היישוב הישן, החלו להתיישב בארץ לאורכה ולרוחבה, להפריח שממותיה, לעבות את היישוב היהודי בערי הארץ ולהקים יישובים חדשים; וגם הלשון העברית, לשון הקודש, ששימשה בגלות בדיבור רק בתחומים מוגבלים של תפילה, ענייני הלכה, ולימוד ב'חדר', ב'פּוֹתֶאב' או בישיבה, החלה ליהפך, בעיקר בארץ-ישראל, ללשון יום-יום, לצורכי קודש ולצורכי חול, בכתיבה, בקריאה ובדיבור בין איש לרעהו ובין אישה לרעותה בכל ענייני החיים.

התחדשות הדיבור העברי

כאן, בארץ-ישראל, התקבצו יהודים מארבע כנפות העולם, שלשונות הדיבור שלהם בגלות היו יידיש, לאדינו, ערבית, רוסית, גרמנית וכדומה, הכול לפי ארצות הגולה שמהן באו. החיים המשותפים החדשים בארץ האבות המריצו אותם להידבר זה עם זה במגעיהם היום-יומיים בענייני חינוך, דת, תרבות, מלאכות, עסקים ועיסוקים שונים. הם התחילו אפוא להתדוּבב ביניהם בלשון המאחדת אותם כעם יהודי, לשון האמונה היהודית, לשון הקודש, השמורה בתודעתם, לשון תפילת יום-יום, לשון

התורה ופרשת השבוע וההפטרה, לשון המשנה, התלמוד, המדרש והאגדה, לשון פירוש רש"י ושלחן ערוך וגם לשון העיתונים ('מכתבי העתים') העבריים, שיצאו אז בגולה, ובוודאי גם לשון סיפורי ההשכלה, לשון ספרי אברהם מאפו, אהבת ציון ואשמת שומרון, הכתובים על טהרת לשון המקרא.

הכשרת הלבבות

לעידוד החייאת הדיבור העברי בכל ענייני החיים סייעו לא רק החיים בצוותא של יהודים יוצאי גלויות שונות, דוברי לשונות שונות, אלא גם קריאתם של מנהיגים ציוניים, סופרים, חכמי לשון ואנשי רוח בתפוצות ובתוך היישוב בארץ. קריאה זו הכשירה את הלבבות לייסוד אגודות ומוסדות ציבור לעידוד הדיבור העברי בבית, בחוג המשפחה, ברחוב, בגן-הילדים, בבית-הספר ובכל עבודה בסדנה ובשדה. ראש המדברים בעניין זה של תחיית הדיבור העברי היה אליעזר בן-יהודה (1858–1922), שכונה בפי העם 'מחיה השפה' או 'מחיה הדיבור העברי'. בן-יהודה עלה לארץ בשנת התרמ"ב (סוף 1881) עם רעייתו הצעירה, דבורה, וכאן, בעיקר בירושלים, עשה קרוב לארבעים שנה בדיבור מילונו הגדול, מילון העברית הישנה והחדשה. עם סופרים, מנהיגים ומורים בני דורו פעל בוועד הלשון העברית, שבראשו עמד מיום שנוסד עד יום פטירתו, ועשה רבות להפצת הלשון העברית, להגנתה, להרחבתה ולהעשרתה.

'שפה ברורה'

לפני מאה שנה, ערב שנת התר"ן (1889), נוסדה בירושלים חברה, שמטרתה המוכרזת הייתה להחיות את הדיבור העברי בחיי יום-יום, בבית, ברחוב, בבית-הספר ובכל עבודה – 'חברת שפה ברורה'. חברה זו הייתה עד מהרה ל'ועד הלשון העברית'. הכרזותיה נתפרסמו בעיתונים העבריים בארץ ובגולה, ובהן הביעה, בלשון חריפה, את התנגדותה "לז'רגונים האשכנזי והספרדי" (כלומר, ליידיש וללאדינו) והכריזה על מטרתה להחיות את הדיבור העברי. ההכרזה מסתיימת במלים:

ידוע ידענו היטב, כי המלאכה מרובה וקשה, ידענו כל המכשולים וההתנגדות והמניעות אשר נפגוש על דרכנו, ושנים רבות תעבורנה עד

אשר נָחַל לראות פרי, אבל בטוחים אנו, כי סוף סוף חפצנו זה יצלח בידינו והביא אתו אחדות ואחוה בישראל. עלינו להתחיל במלאכה הגדולה הזאת, מלאכה גדולה וקדושה, אשר תנחיל תפארת וכבוד לכל העוסקים בה ושמים ייזכר לזכר עולם בדברי ימינו...

וכך חותמים ארבעת מייסדי החברה (שני 'ספרדים' ושני 'אשכנזים'):
נאום ונאום הצב"י (הצעיר באלפי ישראל) יעקב מאיר ס"ט
בן-יהודה עורך 'הצבי'
חיים הירשענזאהן
חיים קלמי ס"ט

יעקב מאיר (1856–1939) היה כעבור שנים 'הראשון לציון' – רב ראשי ספרדי לארץ-ישראל; חיים הירשנזון (1857–1934) רב, מראשוני המשכילים בירושלים. נפטר בארצות הברית; חיים קלמי, מורה ועסקן. שנת התר"ן, שבה התחילה לפעול החברה 'שפה ברורה' ויעד הספרות' שלידה, נחשבת לשנת ייסודו של ועד הלשון. מאורע זה גם מסמל את חידוש הדיבור העברי. ודאי שדיבור עברי מחודש נשמע בארץ-ישראל, ואף בחוץ-לארץ, זעיר שם, זעיר שם, גם לפני כן; אבל משהוקמה החברה 'שפה ברורה' בירושלים נוסד בפעם הראשונה גוף ציבורי מאורגן, שהציב לעצמו מטרה אחת ויחידה: להחיות את הדיבור העברי ולהפיצו. החברה צירפה לוועד הספרות שלה מורים, חכמים ומביני לשון, ובהם, מלבד המייסדים הנ"ל, גם דויד ילין (1864–1942), שמאז היה מראשי ועד הלשון והתנועה להחייאת הדיבור העברי יותר מיובל שנים; זאב יעבץ (1847–1924), הסופר וכותב תולדות עם ישראל, שבאותן השנים הוציא בירושלים ובווארשה קבצים ספרותיים, שעסקו גם בחקרי לשון ובהצעות מלים מחודשות; אברהם משה לונץ (1854–1918), חוקר הארץ, סגי נהור, בעל שנתוני 'ירושלים'; יחיאל מיכל פינס (1843–1913), חוקר ומלומד, שעסק הרבה בבניין ארץ-ישראל בחומר וברוח, ועוד מנהיגים ומחנכים עבריים. האות שניתן מירושלים עורר הד אף בארצות הגולה. בקרב התפוצה היהודית הוקמו אגודות שביקשו להפיץ את הדיבור העברי, ובהן 'שפה ברורה', 'שפתנו אתנו', 'חובבי שפת עבר' וכיוצא באלה.

'המלים החדשות'

אחד המאפיינים של תחיית הדיבור העברי והרחבת הלשון היה, ועודנו כיום, המלים החדשות הנולדות חדשים לבקרים בארץ-ישראל ובימים ההם בעיקר בירושלים, ערס תחיית הדיבור. 'חרושת' המלים הזאת עוררה את ביקורתם של סופרי הגולה, בעיקר בשלבים המוקדמים של תחיית הלשון (ראו להלן דברי דויד ילין במלאות חמישים שנה לוועד הלשון). העברית על חידושיה ועל הינתקותה בסגנונה מלשון המליצה של סופרי הגולה שהיו דור אחרון להשכלה ודור ראשון לתקופת התחייה, כונתה ברוח טובה ובבדיחות, בפיו של אחד העם וכן אחרים, 'הלשון הירושלמית' (ר') קונטרסי 'הלשון הירושלמית' והתגבשות הסגנון החדש, לשוננו לעם, מחזור לא, התש"ם).

נביא בזה קצת מן המונחים בתחומים שונים, שפרסם ועד הלשון בארבע עשרות שנותיו הראשונות. מונחים אלה, מהם שנדלו מספרותנו העתיקה ומהם שהיו אז חדשים ומחודשים, מקובלים על כולנו כיום, ודומה שאי אפשר לנו בלעדיהם:

ממונחי החשבון למשל, מרשימה שנתפרסמה בחתרע"ב, למדנו להבחין בין מספר לבין ספרה ולדעת מה הוא חיבור ומה הוא חיסור, מה כפל ומה חילוק, מהי מאית ומהי אלפית, מהו סכום ומהי שארית, יחס ישר ויחס הפוך, צמצום שברים ועוד ועוד.

ממונחי ההתעמלות אנו לומדים על עמידת ידיים ועל עמידת ראש, על שכיבת פרקדן ועל הטיית גו, על פתיחת רוחים ועל סגירתם, על קיפול ידיים ועל שיכולן. הפקודות: היימן! השמאל! קדימה! עמוד נוח! – ימיהן כשמונים שנה.

קורה גם שהיוצרות מתהפכים: בימים ההם, ועד היום רואים זאת במפות ישנות וגם בספרים ישנים, דובר על 'הציר' הצפוני ועל 'הציר' הדרומי של כדור הארץ. כיום התהפכו היוצרות. לכדור הארץ יש קוטב צפוני וקוטב דרומי, והציר הוא קו דמיוני המחבר את שני הקטבים. גם בעניין פר וקסות היו חילופי יוצרות. בתרע"ד הגדיר ועד הלשון: "כסת: כיס ממולא מוכין שהשוכב שם מראשותיו; כר: המצע הארוך ששמים תחת כל הגוף לשכב עליו". כיום, ההפך הוא המקובל. פֶּסֶת של אז היא פֶּר, ופֶּר של אז הוא פֶּסֶת.

אלפי מונחים במקצועות רבים, בתחומים ובמדעים שונים קבע ופרסם ועד הלשון בעשרות מילונים, ורק חלק מהם נידון שוב בעבודת האקדמיה ללשון העברית ושונה או תוקן במילונה.

אירועים ומעשים בחיי ועד הלשון

שתי תקופות עברו על ועד הלשון. הראשונה משנת ייסודו של הוועד עד סוף מלחמת העולם הראשונה, כשלושים שנה, התר"ן-התרע"ט, והטורקי אז בארץ; והשנייה בתקופת ה'ממונות' (כך קראו ל'מנדט') הבריטית, מהתרע"ט עד התש"ח, ועוד כחמש שנים, עד ייסוד האקדמיה בהתשי"ג בתקופת מדינת ישראל – כשלושים וחמש שנה.

בתקופת השלטון הטורקי וכן בתקופת המנדט היה צריך היישוב היהודי להתגבר על מכשולים בדרכו לעצמאות לאומית, אבל הן הטורקים והן הבריטים כמעט לא העמידו מכשולים בהתפתחות הלשון העברית, בחינוך העברי ובשגשוגן של הספרות והעיתונות העברית. מטרות ועד הלשון נשארו בעינן בעיקרן, כפי ניסוחן החוזר בהתרע"ב **בזכרונות ועד הלשון** חוברת א: (א) להכשיר את הלשון העברית לשימוש בתור לשון מדוברת בכל ענייני החיים בבית, בבתי הספר, בחיים הציבוריים, במסחר ובקניין, בחרושת ובאמנות, בחכמות ובמדעים; (ב) לשמור על תכונתה המזרחית של הלשון וצורתה המיוחדת העיקרית במבטא האותיות, בבניין המלים ובסגנון, להוסיף לה גמישות הנצרכה כדי שתוכל לבטא את המחשבה האנושית בזמננו בכל מלואה.

נערכו דיונים נרחבים ומעמיקים, לעתים קרובות בשיתוף מורים ומנהיגים ביישוב ובתנועה הציונית, בבעיות הלשון, בשאלות המונחים והמלים המיוחדות, הכתיב העברי וההצעות למילוי, לשון המקרא ולשון חכמים, המבטא העברי, המלים הלועזיות, המקורות להרחבת הלשון וכיוצא בזה. בתזכיר לסר הרברט סמואל, 'הנציב הראשון ליהודה' (משנת התרפ"ב) תובע הוועד (שנקרא אז תקופת-מה בשם 'מדרש הלשון העברית בירושלים') את זכויות הלשון העברית, שלפי הבטחתו של הנציב לנשיא הוועד תהיה "אחת משלוש הלשונות השולטות בארץ בצד האנגלית והערבית". התזכיר מסתיים בפסקה זו:

במאורעות הנפלאים של שיבת עמנו לארצו הפעם יש הרבה דמיון לדברי הימים של שיבת עמנו מגלות בבל, ואנו מקווים, שהוד מעלתו, הנציב הראשון ליהודה, יהיה לארצנו וגם ללשונו פנחמיה פחת יהודה בשעתו. כשם שנחמיה, ביחד עם בניין חומת ירושלים, הגדלת היישוב והטבת המצב הכלכלי של הארץ קינא קנאה גדולה ללשון הלאומית, שתחזק ולא תמוש מפי הדורות הבאים (נחמיה יג, כד), כך אף הוד מעלתו הנציב העליון, בכל דאגתו להרמת המצב המדיני והכלכלי של הארץ, כדי לסייע לבניין הבית הלאומי של עם ישראל בארץ-ישראל, יקנא אף הוא קנאת לשונו ונתון יתן את הערך המשפטי והממלכתי ללשון הלאומית שהיא ואך היא בלבדה מקור האחדות ומען היצירה המקורית של עם ישראל כולו.

'מרחיבים – מחריבים'

בשנת הת"ש (1940), שנת היובל לוועד הלשון העברית, מסכם דויד ילין מראשי הוועד בכל השנים האלה את המחלוקת בין כמה מסופרי הגולה, שכתבו עברית אבל לא דיברו בה, לבין מחדשי המלים בארץ-ישראל, בעלי 'הלשון הירושלמית', באמרו (בלשונו רבעון לשכלול הלשון העברית, שהוציא ועד הלשון העברית בירושלים, כרך י, ת"ש):

עניין יצירת מלים חדשות בלשון עורר מלחמה קשה מצד הסופרים אשר בחוץ-לארץ, זאת אומרת דווקא מצד אלה שהיו צריכים לשמוח על אשר נמצא מי שמשדל לעזור להם. סופרים אלה לא יכלו להשלים עם הרעיון כי יושבים בירושלים חמישה אנשים ועוסקים בחרושת מלים. את הוועד כינו בשם 'פבריקה של מלים' ואת חבריו בשם 'מרחיבים – מחריבים' את הלשון. כי כל מה שאיננו נמצא בספרות הריחו זר לה... וחברי הוועד הירושלמי המסכנים לא נרתעו מכל הדברים האלה, ובייחוד מן היחס השלילי הזה של סופרי הגולה, וענו להם: קל מאוד לכם, אתם היושבים בחוץ-לארץ, להסתפק במה שיש כבר בלשון. אתם לא קיבלתם עליכם חובת הדיבור העברי. כל עניינכם עם הלשון הוא רק עניין שבכתב, כתיבת ספרים, מאמרים ושירים וסיפורים. אתם מייפים דבריכם במליצות לקוחות מהתנ"ך

ומתקשטים בנוצות זרות. ואלה מכם הכותבים פרוזה אינם מרגישים במחסור בלשון, ראשונה: מפני שאינכם מדברים על הריאליה של הדברים שבחיים. הנכם כותבים סיפורים ומאמרים על כל מיני דברים אחרים. שנית: אם במקרה חסרה לאחד מכם איזו מלה, אתם מחסירים את כל המאמר שהייתה צריכה לבוא בו. וכן הדבר במי שמתרגם משפה זרה לעברית, אשר לו בוודאי חסרות מלים שונות. הוא מוותר על כל המשפט, ומי ילך וישווה את דברי המתרגם למקור וייווכח כי חסרים אילו משפטים בספר? אבל אנחנו, בני ארץ-ישראל, הרוצים להחיות את לשוננו בפינו ובפי ילדינו, אנחנו מוכרחים להמציא את כל החסר לנו. והמנוצחים היו סוף סוף סופרי הגולה, ובהתחדש מלים רבות מאוד הוכרחו הם עצמם להשתמש בהן.